

- Kissinger, H. 1999. *Years of Renewal*. N.Y.: Simon & Schuster.
- Kober, A. 2006. Great-Power Involvement and Israeli Battlefield Success in the Arab-Israeli Wars, 1948–1982. *Journal of Cold War Studies*. 8(1). pp.20–48.
- Lebow, R. & Stein, J. 1994. *We All Lost the Cold War*. Princeton: Princeton University Press.
- Nixon, R. 1971. *Public Papers of the Presidents of the United States: Richard Nixon, 1970*. Washington: Government Printing Office.
- Nixon, R. 1978. *RN: The Memoirs of Richard Nixon*. N.Y.: Grosset & Dunlap.
- Quandt, W. 1986. *Camp David: Peacemaking and Politics*. Washington, D.C.: Brookings Institution.
- Quandt, W. 1971. The Middle East Conflict in US Strategy, 1970–71. *Journal of Palestine Studies*. № 1 (1). P. 39–52.
- Quandt, W. 1977. *Decade of Decisions: American Policy toward the Arab-Israeli Conflict, 1967–1976*. Berkeley: University of California Press.
- Quandt, W. 2001. *Peace Process: American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict Since 1967*. 3rd ed. Washington, D. C.: Brookings Institution Press.
- Spiegel, S. 1986. *The Other Arab-Israeli Conflict: Making America's Middle East Policy, from Truman to Reagan*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Zubarenko, I. 2020. «Shuttle Diplomacy» in the Arab-Israeli Conflict: Retrospect and Realities. *Ukraine Analytica*. № 2 (20). P. 50–56.

УДК 947.7+В.Чорновіл

DOI: 10.20535/2307-5244.56.2023.288789

В. Ф. Деревінський

ORCID: 0000-0001-5967-2328

Київський національний університет будівництва і архітектури

V. Derevinskyi

Kyiv National University of Construction and Architecture

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ І ПИТАННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ: ВІД ІДЕЇ ДО ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

*Vyacheslav Chornovil and the Issue of Sovereignty:
from the Idea to the Declaration of State Sovereignty of Ukraine*

В статті розглянуто особливості актуалізації в українській суспільній думці другої половини 1980-х — початку 1990-х рр. ідеї суверенітету України. Зазначено, що В'ячеслав Чорновіл першим розпочав поширювати ідею суверенітету України в другій половині 1980-х рр. З'ясовано, що він ідею суверенітету замінив на ідею незалежності в той момент, коли українське суспільство було готове її сприйняти. Встановлено, що надав В. Чорновіл проводив заходи щодо правового оформлення ідеї суверенітету України в законодавчу базу республіки для здобуття її політичної правосуб'єктності.

Ключові слова: Україна, суверенітет, В. Чорновіл, національний рух, революція, СРСР.

The article examines the dynamics and processes that unfolded during the Ukrainian national movement's struggle to liberate Ukraine from Soviet control. It delves into the personal dimensions of these historical events, emphasizing the contributions of individual figures to the movement. Prominent leaders of the Ukrainian revolution in the late 1980's and early 1990's championed and propagated ideas attuned to the societal demands and political realities of Ukraine under Soviet rule. One such pivotal idea was the concept of sovereignty.

To comprehensively reconstruct the complex historical phenomenon of the Ukrainian revolution from the late 1980's to the early 1990's, it is vital to analyze how the notion of sovereignty was embraced and brought to the fore in Ukrainian public opinion during that period. Consequently, this article aims to investigate this matter, seeking to pinpoint who initially spearheaded the dissemination of the sovereignty idea, the objectives behind its promotion, and its reception in society. Existing historiographies covering the latter half of the 1980's to the early 1990's lack examinations that discern the process of popularizing the sovereignty concept within society.

The research utilized a methodological toolkit encompassing various principles and methods, including historicism, objectivity, and pluralism, alongside historical-genetic, comparative-historical, and synchronous methods, and critical analysis of information and sources, among others.

The findings reveal that Vyacheslav Chornovil, a significant figure in the national movement, pioneered the propagation of Ukraine's sovereignty notion in the late 1980's. He envisaged it as a tactical slogan for the inception phase of legal political activities, aimed at mobilizing sympathizers and elevating the society's national consciousness. It was determined that he transitioned from advocating sovereignty to promoting independence when the Ukrainian society was poised to embrace it. Furthermore, the study identifies Chornovil's subsequent efforts to incorporate the concept of Ukrainian sovereignty into the republic's legislative framework, a move to establish its political and legal entity.

Keywords: Ukraine, sovereignty, V. Chornovil, national movement, revolution, USSR.

Наприкінці ХХ ст. на політичній мапі світу відновилися контури Української держави. Завершилася тривала боротьба за політичну незалежність. Кілька років протистояння з радянським режимом другої половини 1980-х — початку 1990-х рр., які принесли свободу, пройшли надто швидко, для деякого непомітно. Проте для причетних до національного спротиву, його активних учасників і лідерів це був час надзусиль, колосальної наполегли-

вості, філігранної тонкості в продукуванні й поширенні ідей. Осмислення їхнього позитивного досвіду поборення світової тоталітарної надпотоги — радянської імперії, становить значну актуальність для історичних студій.

Важливо досягнути як історичний контекст, так і особистісний вимір, внесок окремих осіб у результативність перебігу подій. Історична наука цілком обґрунтовано надає цьому аспекту дедалі більшої уваги. Адже творцями ідейного арсеналу, ініціаторами заходів чи ланцюгу подій були окремі постаті, що спрямовували, надихали, вели інших. Завдяки їм відбувалися світоглядна трансформація суспільства, поширення і осмислення нових ідей та цінностей. Провідні діячі української революції кінця 1980-х — початку 1990-х рр. зважаючи на політичні реалії підрадянської України виголошували й пропагували на певному етапі революції ідеї, які відповідали ситуації та запам'ятам суспільства. Однією з таких була ідея суверенітету.

Для наукової реконструкції всієї повноти такого історичного явища як українська революція кінця 1980-х — початку 1990-х рр. необхідно встановити автора цієї ідеї, час її появи, як вона поширювалася і сприймалася у суспільстві.

Гіпотезою дослідження є те, що першим, хто почав прилюдно поширювати ідею суверенітету України, був один з активних діячів національного руху 1960–1980-х рр., радянський політв'язень В'ячеслав Чорновіл.

Боротьба за суверенітет і незалежність України розглядається в загальних працях з історії України, публікаціях, присвячених другій половині 1980-х рр. Зокрема, в працях О. Бойка (Бойко, О. 2002), А. Камінського (Камінський, А. 1990). В книзі останнього суверенітету присвячено окремий розділ, де аналізується історичний контекст подій. Існують публікації, предметом аналізу яких є підготовка, ухвалення та суть рішень Верховної Ради УРСР про державний суверенітет. Наприклад, статті С. Кульчицького (Кульчицький, С. 2018, 163–191), І. Підкови (Підкова, І. 2014, с. 39–53). Детальніше про термін «суверенітет» як один з важливих тактичних інструментів боротьби національного руху другої половини 1980-х рр. висвітлив у книзі А. Русначенко (Русначенко, А. 1998). Однак в історіографії не опрацьовано, хто і як розпочав поширювати ідею суверенітету в Україні у другій половині 1980-х рр.

Метою цієї статті є дослідити означене питання. Передбачено встановити причетних до поширення ідеї суверенітету, її змістове навантаження та значення для розгортання української визвольної боротьби кінця 1980-х — початку 1990-х рр.

Дослідження базується на архівних і опублікованих документах, матеріалах преси кінця 1980-х — початку 1990-х рр., статтях і спогадах учасників тогочасних подій. Під час роботи використано методологічний комплекс різноманітних принципів і методів. Зокрема, принципи історизму, об'єк-

тивності, плюралізму; методи: історико-генетичний, порівняльно-історичний, синхронний, критичного аналізу інформації й джерел та інші.

В'ячеслав Чорновіл за активну участь у визвольній боротьбі 1960–1970-х рр. зазнав гонінь з боку радянського режиму і був відправлений відбувати покарання в табори Сибіру. Після звільнення з ув'язнення й заслання 1985 р. він повернувся в Україну. В нових умовах «перебудови» приступив до активної громадської діяльності, гуртував однодумців, відновив видавати самвидавчий журнал «Український вісник» для інформування суспільства про справжній стан справ і актуальні ідеї й завдання.

Його відкритий лист від 5 серпня 1987 р., адресований керівнику Радянського Союзу Михайлу Горбачову, вважають заявою українських діячів визвольного руху про відновлення активної легальної діяльності. В цьому листі В. Чорновіл вперше в тодішніх українських історичних реаліях порушив питання фіктивності державності неросійських народів Союзу радянських соціалістичних республік (СРСР) та ілюзорність їхнього суверенітету. Закликав керівництво СРСР не лише практично проводити «перебудови» у формі дозволу письменникам «побалакати» про гнітюче становище національної мови і традицій народу, але й усебічно вирішувати національне питання. Забезпечити «розширення прав союзних республік у політичному, економічному, культурному житті», вжити конкретних заходів для «відновлення національного суверенітету України»¹. В разі, коли відповідних заходів не буде, то народи самі розпочнуть боротися за свої права, підкреслив В. Чорновіл.

Відкритий лист В. Чорновола, опублікований в «Українському віснику» і передрукований у численних закордонних виданнях², викликав неабиякий резонанс. Артикуляція ідей та вимог різко дисонувала з позицією владної в СРСР комуністичної партії й рівнем громадської думки постзастійної України, що вважалась одним з bastionів радянського консерватизму.

Про невідповідність радянської риторики щодо права націй на самовизначення провадженій практиці радянського централізму, для якого самовизначення було недоцільним з погляду інтересів владної комуністичної партії, В. Чорновіл висловився в «Коротких тезах для дискусії з національного питання» у квітні 1988 р. В них він наголосив на необхідності внести суттєві зміни в Конституцію СРСР та союзних республік «з метою перетворення СРСР на конфедерацію дійсно суверенних держав»³.

¹ Відкритий лист В. Чорновола до генерального секретаря ЦК КПРС М.С. Горбачова // Український вісник. 1987. № 7. С. 16, 23.

² Tschornowil W. Offener brier an den Generalsekretär des ZK der KpdSU M. S. Gorbatschow // Ukraine-Report. 1988. Nr. 2 (30 März). S. 3–22; «Dab dies alles vorläufig noch eine Revolution der Worte ist». In einem offenen Brief an Gorbatschow weist der ukrainische Journalist Tschornowil auf die Bedeutung der Perestroika für die Regim hin // Frankfurter Rundschau. 24 Mai 1988. S. 2–5.

³ Чорновіл В. Короткі тези для дискусії з національного питання // Чорновіл В. Україна починається з тебе [вибр. ст. та матеріали; упоряд. та авт. передм. В. Деревінський]. Брустурів: Дис-

На момент підготовки «Коротких тез» В. Чорновіл розпочав створювати першу українську політичну організацію другої половини 1980-х рр. — Українську гельсінську спілку, що відіграла важливу роль в ідейній трансформації українського визвольного руху та суспільства в напрямку Незалежності. В програмному документі УГС — «Декларації принципів», співавтором якого був В. Чорновіл, деталізовано його ідеї щодо значення й методів досягнення суверенітету.

«Майбутнє співжиття народів СРСР ми уявляємо можливим у формі конфедерації незалежних держав, — йшлося у Декларації принципів», — перехідним — етапом до чого може бути федерація суверенних демократичних республік з наповненням поняття СРСР реальним змістом за допомогою політичної, економічної і культурної децентралізації»¹ тощо.

Одночасно відстоювалося право націй на самовизначення, вільного встановлення свого політичного статусу, згідно з ратифікованим СРСР «Міжнародним пактом про громадянські і політичні права». Першим пунктом зазначено, що «відновлення української державності, яка сьогодні існує тільки на папері, є основною сталою гарантією забезпечення прав українського народу, так і національних меншостей»².

Себто, з урахуванням умов тодішньої політичної дійсності в «Декларації принципів» проголошувалася тактична й стратегічна мета діяльності В. Чорновола та його однодумців. Артикуляція ідей суверенітету для В. Чорновола була вимушеним тактичним ходом з низки подібних, які поступово підготовлювали суспільство до гасла, яке він підтримував з 1960-х рр. — політичної незалежності України. В. Чорновіл спільно з іншими лідерами національного руху використовував тактику поступового розширення вимог та нарощування сили тиску на радянський тоталітарний режим. Обрана тактика була найдієвішою, що давала змогу вести легальну організаційну діяльність і відкрито поширювати ідеї, які виходили за межі обмежувальних рамок радянської цензури. За словами відомого українського науковця Олексія Гараня, ідеї, які висловлював В. Чорновіл, віддзеркалені в «Декларації принципів» УГС, «для України на той час були вельми радикальними пропозиціями» (Гарань, О. 1993. с. 42).

Гасла, які В. Чорновіл використовував в Україні, зокрема ідея суверенітету, застосовували також представники інших національних рухів радянських республік. З початку 1987 р. відбувалися регулярні зустрічі активістів цих структур для координації спільних дій. Перша нарада представників ініціативних груп національно-демократичних рухів народів СРСР відбулась

курс, 2020. С. 69.

¹ Декларація принципів УГС // Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Деревінський. Київ: Смолоскип, 2009. Т. 6. С. 736.

² Декларація принципів УГС. // Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Деревінський. Київ: Смолоскип, 2009. Т. 6. С. 736.

у Ташкенті (Узбекистан 11–12 квітня 1987 р.) Український національний рух представляв В. Чорновіл. Невдовзі його обрали в Координаційний комітет патріотичних рухів народів СРСР¹. У 1987–1988 рр. головним гаслом усіх національних рухів була боротьба за суверенітет національних республік. Так, у підсумковому документі наради національно-демократичних рухів народів СРСР, що відбулась у червні 1988 р у Львові, йшлося про координацію дій щодо політичної та економічної децентралізації Союзу РСР, його перетворення на конфедерацію окремих суверенних держав².

Порівняно з Україною, суспільно-політична ситуація та рівень національної свідомості в інших республіках, зокрема в Литві, Латвії, Естонії, Грузії та інших, суттєво відрізнявся. Тому в них ідею суверенітету на середину 1988 р. сприйняв багато хто, а в Україні вона лише почала поширюватися. Почала її активно пропагувати прес-служба УГС за допомогою різноманітних своїх видань. Сприяли також її поширені в суспільстві радіопередачі іноземних радіостанцій («Свобода», «ВВС» та ін.), які ретранслявали інформацію, отриману від прес-служби УГС. Про важливе значення такого просвітницького впливу на громадську думку й інші громадські об'єднання писали історики О. Бойко (Бойко, О. 2002, с. 65–66), А. Русначенко (Русначенко, А. 1998, с. 263) та інші. Про те, що УГС спрямувала національно-демократичний рух в Україні писав сам Чорновіл³.

Під час виборів до Верховної Ради СРСР 1989 р. УГС закликала українське населення бойкотувати вибори через антидемократичний виборчий закон. В ухваленому в грудні 1988 р. зверненні Спілка радила піти на вибори й підтримати певного кандидата лише в тому разі, якщо він домагається рішення про суверенітет України⁴. Ймовірно, ініціатором такої вимоги був В. Чорновіл як розробник ідейних засад і фактичний керівник УГС у перший період її діяльності. Першими у виборчі програми записали тезу про суверенітет України претенденти в депутати, члени УГС Степан Хмара та Богдан Британа, а також кандидати, яких підтримувала УГС: Ростислав Братунь, Роман Іванчук⁵ та Іван Драч⁶.

У другій половині 1988 р. ідея суверенітету республіки опанувала суспільство і з'явилась у програмних документах окремих об'єднань. Так, ініціатори вінницької спроби створити «Народний фронт України сприяння перебудові» в листопаді 1988 р. в свою програму записали тезу про потребу «реалізації державного суверенітету республіки»⁷.

¹ Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Ч. 1. Харків: Харківська правозахисна група; «Права людини», 2006. С. 999.

² Держархів Львів. обл. Ф. П-3. Оп. 62. Спр. 366. Арк. 26–28.

³ Чорновіл В. Воспоминание украинского федералиста // Век XX и мир. 1992. № 12. С. 31.

⁴ Український вісник. 1989. № 14. С. 105.

⁵ Львівські новини. № 1 (3). С. 11–14, 15–17.

⁶ Львівські новини. 1989. № 4–5. С. 9–12.

⁷ Листок прес-служби УГС. 1988. Ч. 49. 29 грудня.

Підводячи підсумок 1988 р., В. Чорновіл 30 грудня 1988 р. зауважив, що «з-поміж трьох перебудовних років останній виділяється помітною активізацією громадсько-політичного життя в Україні... конфедеративний характер союзних взаємин в СРСР, суверенітет... Республіки... ці принципи проклали дорогу на офіційні трибуни, а ще вчора монополізований преса шельмувала їх як націоналістичні та екстремістські»¹.

В риторичі функціонерів владної комуністичної партії з'явилися нові меседжі. Зокрема, в тексті головної доповіді від Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу (ЦК КПРС), виголошеної на XIX конференції ЦК КПРС, що відбулася 28 червня — 1 липня 1988 р. у Москві, вмістили згадку про «визнання суверенного права народів», а в резолюції конференції йшлося про «розширення прав союзних республік»².

Проте ці положення були формальністю. Позиція членів владної партії щодо реорганізації СРСР, суверенізації республік залишилася негативною. Так, на раді в Донецькому міському компартії 8 лютого 1989 р. завідувач ідеологічного відділу міському компартії В. Струковський заявив, що «суверенітету України не матиме»³. В органі Тернопільського обкому партії не розмістили навіть статтю Леніна «До питання про національність або «автономізацію», де йшлося про суверенітет України⁴. Синьо-жовтий національний стяг трактувався як «символ права України на суверенітет»⁵.

Проте підлаштуватися владну партію змушували події в союзних республіках, особливо Балтії й Кавказу, де вже на осінь 1988 р. сформувалися масштабні народні фронти, однією з головних вимог яких був суверенітет республік. Понад те, 16 листопада 1988 р. Верховна Рада Естонської РСР ухвалила «Декларацію про державний суверенітет», якою проголосила верховенство естонських законів над союзними.

1989 р. ідея суверенітету стала звичним гаслом на різноманітних мітингах, сторінках позацензурних видань та в програмних документах багатьох громадських об'єднань України. Зокрема, Українська народно-демократична ліга закликала до «згуртування довкола ідеї суверенної і вільної України»⁶. У програмі Спілки незалежної української молоді говорилося про те, що організація прагне «політичного, економічного, соціального суверенітету республіки»⁷. За «реальний політичний і економічний

¹ Листок прес-служби УГС. 1988. Ч. 50. 30 грудня.

² XIX Всесоюзная конференция коммунистической партии советского союза. 28 июня — 1 июля 1988 года: Стенографический отчет: в 2 т. Москва: Изд-во полит. лит. 1988. Т. 2. С. 91.

³ Інформатор-11. 1989. 13 лютого.

⁴ Інформатор. Хроніка Тернопільської філії УГС. 1989. № 2. 8 квітня.

⁵ Інформаційний лист Голови КДБ УРСР М. Голушка першому секретарю ЦК КПУ В. Щербинського «Про спекуляції щодо української національної символіки» від 18.12.1988. URL: <http://surl.li/kхууп>

⁶ Голос відродження. 1989. Ч. 2. Квітень. С. 2.

⁷ Львівські новини. 1989. № 9. С. 22.

суверенітет України» виступали активісти Української студентської спілки¹. Гуртуватись у боротьбі «за суверенну Українську державу» закликали члени Всеукраїнської організації праці «Єдність»². Не уникали його члени Товариства «Меморіал» і Товариства української мови імені Тараса Шевченка та ін.

Важливу роль у його популяризації на загальноукраїнському рівні відіграло обговорення проекту програми українського аналогу народнофронтівської організації — «Народний рух України за перебудову», що був опублікований у газеті «Літературна Україна» багатотисячним накладом. Вплинули на його поширення й пропагандистські заходи компартії проти утворення НРУ.

Закріплення в громадській свідомості позитивної конотації терміну «суверенітет» дало підстави В. Чорноволу перейти до поширення наступної дефініції — ідеї Незалежності України.

В січні 1989 р. Левко Лук'яненко, який повернувся з тривалого ув'язнення і заслання в Україну, запропонував уже тоді розпочати поширення цієї ідеї. Однак В. Чорновіл та більшість керівництва УГС вважали це передчасним. Тоді ще не був опублікований проект програми НРУ, що спричинив велику популяризацію цього терміну.

Питання про незалежність внесли за пропозицією В. Чорновола до «Декларації принципів УГС» у червні 1989 р. В серпні 1989 р. В. Чорновіл прилюднив начерк своєї передвиборчої програми як кандидат у депутати Верховної Ради України, в якій записав, що бачить «майбутню Україну вільною, багатою і миролюбною державою в демократичній сім'ї європейських народів»³. Відповідно, основний наголос у начерку зробив на конструюванні державного устрою майбутньої самостійної України (Деревінський, В. 2016, с. 108). Таким чином, В. Чорновіл саме в цих документах заманіфестував, а згодом прилюдно артикулював гасло незалежної України задля його поширення і закріплення у громадській свідомості. Ідея суверенітету залишалась як тактична, впровадженням якої в законодавче поле республіки планувалося розширити права України, а згодом досягти Незалежності.

Тому В. Чорновіл у начерку програми означив 12 найпершочергових законів, ухвалення яких домагатиметься в стінах парламенту. На його переконання, вони мали забезпечити унезалежнення України, створивши надійну базу її суверенітету. Першим серед них виділив Закон «Про державний суверенітет України», який мав установити пріоритет республіканських законів над союзними (останні набували чинності на території України після їх ратифікації в найвищому органі влади України), проголосити землю, її надра, води та інші природні ресурси України її національним багатством і непо-

¹ Інформатор-54. Щотижнева хроніка пресової служби УГС. 1989. № 54. 13 грудня.

² Голос відродження. 1990. Ч. 3 (12). Березень. С. 3

³ Чорновіл В. Моя виборча програма (начерк) // Чорновіл В. Твори: в 10 т. / упоряд. Валенти-на Чорновіл; передм. В. Деревінський. Київ: Смолоскип, 2009. Т. 6. С. 580.

дільною власністю. Отже, він першим увів у свою програму формулювання стосовно Закону «Про державний суверенітет України». Включі тактичних завдань накреслив добитися ухвалення нової Конституції України, нового союзного договору СРСР, що утверджував би договірність відносин між республіками, гарантував найшвидший суверенітет кожної з них і чітко окреслював вузькі межі компетенції союзних органів¹.

Радянська влада розпочала заходи з нейтралізації нового загрозливого гасла. Вже на початку вересня 1989 р. з'явилися документи, в яких з посиланням на начерк передвиборчої програми В. Чорновола заявлялося про небезпеку «деструктивних задумів» УГС щодо виходу республіки зі складу СРСР². Посилювалися дії радянських спецслужб щодо обмеження впливу членів УГС на структури НРУ та інші організації. Однак вони були мало ефективними, оскільки в українському суспільстві нову ідею позитивно сприймали й посилювався запит щодо потреби в Незалежності республіки. Впливає, що з тактичного погляду було виправданим не поспішати з проголошенням гасла Незалежності до підготовки відповідних умов для його схвального сприйняття.

Під впливом позиції В. Чорновола та інших членів УГС змінилися програмні формулювання НРУ. Так, в опублікованому у лютневому номері газети «Літературна Україна» проєкті програми Руху його автори написали про «керівну роль комуністичної партії» для НРУ. Проте це формулювання за наполяганням членів УГС не підтримали й усунули з програми на установчій конференції Львівської обласної організації НРУ (Секо, Я. 2010, с. 57–59). Не ввійшло воно в програму Руху, котру ухвалили на установчому з'їзді НРУ у вересні 1989 р.

Під час з'їзду виокремилися ті, що виступали тільки за суверенітет і оновлення СРСР. Зокрема, Дмитро Павличко говорив: «ми не закликаємо до виходу з Радянського Союзу, а до перетворення СРСР у сузір'я вільних держав об'єднаних справжньою волею націй» або Іван Дзюба: «майбутнє України ми бачимо як суверенну — політично, економічно і культурно — державу, що входить на підставі нового союзного договору в реформований Союз радянських соціалістичних республік»³.

Інші, ключовий вплив серед яких мали члени УГС, виступали за здобуття незалежності України. Так, В. Чорновіл заявив, що «єдиним порятунком для всіх нас ми вважаємо повну державну незалежність України здобуто мирним, демократичним, конституційним шляхом. Від імені УГС заявив,

¹ Чорновіл В. Моя виборча програма (начерк) // Чорновіл В. Твори: в 10 т. / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Деревінський. Київ: Смолоскип, 2009. Т. 6. С. 586.

² Інформаційне повідомлення начальника Управління КДБ в Херсонській області Ю. Тараненка секретарю Херсонського обкому КПУ М. Кушнаренку «Про деструктивну діяльність УГС і наміри її функціонерів до мешканців області» від 4.09.1989 р. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/11215?locale=ua>.

³ Три дні вересня вісімдесят дев'ятого: матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову / голова ред. ради М. Горинь. Київ, 2000. С. 41, 101.

що організація переходить до відкритого проголошення і популяризації гасла незалежності України. Мотивував таке рішення тим, що УГС враховувала динаміку трансформації потреб і вимог українського суспільства. Тому Спілка «не забігала наперед суспільного розвитку і не розкидалася не сьогоднішніми закличками»¹.

Виступ В. Чорновіл підсумував заувагою, що наявність двох ідей щодо політичного майбутнього України є лише питанням часу і воно не має завадити координації діяльності з розбудови України.

«Те, що Лук'яненко чи Чорновіл бачить майбутню Україну незалежною, демократичною державою, а Драч чи Яворівський хочуть більшого її суверенітету в реорганізованому Союзі, — наголосив В. Чорновіл — що перші обстоюють політичний плюралізм, а другі поки що волюють тільки лібералізацією компартії, до якої вони належать, ще не підстава для роз'єднання, якраз Народний Рух покликаний об'єднати всіх кому болить доля України для конкретних щоденних справ»².

На тлі швидкої активізації громадсько-політичних процесів, трансформації позиції щодо політичного майбутнього України, а також набагато масштабніших процесів і радикальних ідей в інших республіках, ухвалено на з'їзді Програму НРУ й загалом з'їзд багато хто з делегатів з'їзду та гостей розцінили як «поміркований, дивувались дуже боязким спробам заявити про вихід республіки зі складу СРСР, затвердити національну символіку»³. Про це написав в інформаційному повідомленні для Львівського обкому КПУ начальник управління КДБ у Львівській обл. С. Малик 20 вересня 1989 р. Заразом, він відзначив, що завдяки вжитим заходам вдалося зірвати спроби лідерів УГС включити в програму Руху положення про «незалежну самостійну державу». С. Малик участь членів УГС у заснуванні НРУ розглядав як один з етапів до вироблення єдиної передвибірчої програми на вибори до Верховної Ради УРСР, з метою здобути там більшість місць для вирішення питання про відокремлення України від СРСР парламентським шляхом.

Публічна заява В. Чорновола щодо ідеї Незалежності хронологічно збігається в часі зі зміною у програмних документах народних фронтів балтійських республік положення про конфедерацію ідеєю відновлення політичної Незалежності своїх народів. Окрім того, в СРСР тривав «парад суверенітетів»: Литовська РСР 26 травня 1989 р. ухвалила «Декларацію про державний суверенітет Литви», 28 липня 1989 р. Верховна Рада Латвійської РСР прого-

¹ Три дні вересня вісімдесят дев'ятого: матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову / голова ред. ради М. Горинь. Київ, 2000. С. 281.

² Три дні вересня вісімдесят дев'ятого: матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову / голова ред. ради М. Горинь. Київ, 2000. С. 282.

³ Інформаційне повідомлення начальника Управління КДБ у Львівській області С. Малика секретарю Львівського обкому КПУ Я. Погребняку «Про установчий з'їзд Народного руху України» від 20.09.1989 р. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/11267?locale=ua>

лосила «Декларацію про державний суверенітет Латвії», 23 вересня 1989 р. Верховна Рада Азербайджанської РСР ухвалила Конституційний Закон «Про суверенітет Азербайджанської Радянської Соціалістичної Республіки».

В таких реаліях комуністична влада запозичила ідею суверенітету для модернізації своєї пропагандистської риторики в боротьбі з визвольними рухами за суспільні настрої. У документах КПРС з'явилося формулювання про політичну перебудову Радянського Союзу. В доповіді М. Горбачов на пленумі ЦК КПРС, що відбувся 20 вересня 1989 р., заявив про «зміцнення політичної самостійності союзних республік, наповнення реальним змістом їх суверенітету»¹. У передвиборчій платформі республіканської філії загальносоюзної комуністичної партії з'явилося положення про «законодавче утвердження і забезпечення державного суверенітету УРСР у складі оновленої радянської федерації»². Подібні положення з'явилися у передвиборчих програмах кандидатів у депутати від комуністичної партії, які нагадували формулювання кандидатів від демократичного блоку. Тут варто зауважити, що кандидати в депутати від УГС, як і В. Чорновіл також записали в передвиборчі програми положення про незалежність України. У березні 1990 р. на пленумі ЦК КПУ ухвалено рішення про «утворення радянської державності в складі СРСР» та розробку «Декларації про політичний та економічний суверенітет». У березні 1991 р. відповідний проект декларації затвердили на з'їзді республіканської філії компартії.

Про те, що ідея суверенітету в документах компартії є лише пропагандистський інструмент, свідчить те, що в передвиборчих платформах не в усіх обласних комітетах компартії цей термін вживався. Використовувалося замість нього невиразне формулювання про «розширення прав союзних республіках»³. Надалі неприйнятною залишалася ідея про перетворення СРСР з федерації на конфедерацію держав. Ідея конфедерації, про яку писав В. Чорновіл ще в «Коротких тезах для дискусії з національного питання» у квітні 1988 р. розглядалась як «прямий заклик до боротьби за розчленування СРСР»⁴.

У квітні 1991 р Верховна Рада УРСР ухвалила низку законів, суттю яких було завадити реалізації республіканських актів про суверенітет. Це Закон СРСР: «Про порядок вирішення питань пов'язаних з виходом союзних республік з СРСР», «Про основи економічних відносин Союзу РСР, союзних і автономних республік», «Про мови народів СРСР», «Про розмежування повноважень між Союзом РСР і суб'єктами федерації». В них прописано верховенство союзних законів над республіканськими, унемож-

¹ Матеріали пленуму Центрального комітету КПРС, 19–20 серпня 1989 г. Москва: Политиздат, 1989. С. 27.

² Грінч Б. То кого ж ми обираємо до рад? // Чорноморія. 1990. № 1. Січень.

³ Грінч Б. То кого ж ми обираємо до рад? // Чорноморія. 1990. № 1. Січень.

⁴ Держархів Львів. обл. Ф. П-3. Оп. 62. Спр. 327. Арк. 48.

ливлено економічний суверенітет і вихід зі СРСР, обмежено статус республік тощо (Шлемко, 2010, с. 136).

Визвольні процеси в республіках набирали такої динаміки, що на рішення владної комуністичної партії не зважали. Початок 1990 р. позначився новими інформаційними потрясіннями для громадської думки в Україні. 9 березня 1990 р. Верховна Рада Грузії денонсувала союзний договір від 1922 р. і постановила про початок переговорів з союзним керівництвом про відновлення незалежності Грузії. 11 березня 1990 р. Верховна Рада Литви ухвалила «Акт про відновлення незалежності Литовської держави». У травні 1990 р. незалежність проголосили Латвія й Естонія. Акти про проголошення Незалежності цих республік підштовхнули діячів визвольних рухів інших республік до активізації.

Таким чином, у нових політичних умовах другої половини 1980-х рр. В'ячеслав Чорновіл першим порушив питання щодо суверенітету України. Розглядав його тактичним гаслом початкового етапу легальної політичної діяльності, покликаною забезпечити мобілізацію однодумців та сприяти піднесенню рівня національної свідомості суспільства. На етапі розгортання масштабної організованої визвольної боротьби в інших республіках, що ідейно вийшла за рамки суверенітету й оновлення Союзу, В. Чорновіл тактичне гасло суверенітету замінив на однозначну стратегічну мету українського визвольного руху — ідею незалежності України. Два роки В. Чорновіл та його однодумці вважали політично недоцільним це оголошувати, зважаючи на потужний репресивний і пропагандистський апарат владної комуністичної партії. Ці роки вони активно популяризували ідеї суверенітету, й тоді, коли громадська думка позитивно сприймала ідею суверенітету, В. Чорновіл розкрив і почав пропагувати стратегічну мету своєї діяльності. Одночасно з утвердженням у громадській думці потреби в незалежності України, В. Чорновіл разом з однодумцями в середині 1990 р. добилися втілення ідеї суверенітету в законодавчу базу республіки. Важливим заходом стало ухвалення «Декларації про державний суверенітет України» та інших рішень у напрямку унезалежнення України. Забезпечити перемогу українській революції другої половини 1980-х — початку 1990-х рр. В. Чорноволу та іншим діячам українського національного руху вдалося завдяки узгодженій діяльності, а також координації з національними рухами інших радянських республік. Вдало обрана тактика поступового розширення вимог з урахуванням рівня громадської думки, так би мовити, тактика боротьби на довгу дистанцію: у 1987–1989 рр. за суверенітет і оновлення союзу, а в 1989–1991 рр. — за незалежність посприяла розвалу Радянського Союзу і відновленню незалежності України та інших республік.

Бойко, О. 2002. *Україна в 1985–1991 рр. Основні тенденції суспільно-політичного розвитку*. Київ.

Гарань, О. 1993. *Убити дракона. З історії Руху та нових партій України*. Київ.

Деревінський, В. 2016. *Вячеслав Чорновіл*. Харків.

Камінський, А. 1990. *На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні*. Мюнхен.

Кульчицький, С. 2018. Передумови, перебіг і підсумки «параду суверенітетів». *Український історичний журнал*. 2018. № 5.

Підкова, І. 2014. Суверенізація Української РСР: участь парламентської опозиції в створенні й ухваленні Декларації про державний суверенітет України. *Військово-науковий вісник*. Вип. 21.

Русначенко, А. 1998. *Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х — початок 1990-х років*. Київ.

Секо, Я. 2010. Формування крайових організацій Народного Руху України за перебудову в західноукраїнському регіоні. *Україна. Нація. Державність*. Івано-Франківськ: Місто НВ. С. 57–59.

Шлемко, В. 2010. Від Декларації до української цивілізації. В: *Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення*. Житомир: Рута. С. 135–136.

Boiko, O. 2002. *Ukraine v 1985–1991 rr. Osnovni tendentsii suspilno-politychnogo rozvytku* [Ukraine in 1985–1991. The main Tendencies of Social and Political Development]. Kyiv. [In Ukrainian].

Derevynskiy, V. 2016. *Vizcheslav Chornovil [Vyacheslav Chornovil]*. Kharkiv. [In Ukrainian].

Garan, O. 1993. *Ubyty drakona. Z istorii Rukhu ta novykh partii Ukrainy [Killed the Dragon. From the History of Rukh and the New Parties of Ukraine]*. Kyiv. [In Ukrainian].

Kaminskiy, A. 1990. *Na perekhidnomu etapi. «Glasnist», «perebudova» i «demokratyzatsiia» na Ukraini [In the Transition Phase. «Glasnost», «Perestroika» and «Democratization» in Ukraine]*. Miunkhen. [In Ukrainian].

Kulchytskyi, S. 2018. Peredumovy, perebig i pidsumky «paradu suverenitetiv» [Preconditions, Course and Results of the «Parade of Sovereignties»]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2018. № 5. [In Ukrainian].

Pidkova, I. 2014. Suverenizatsiia Ukrainskoi RSR: uchast parlamentskoi opozytzii v stvoreni i ukhvaleni Deklaratsii pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy [Of the Ukrainian SSR: Participation of the Parliamentary Opposition in the Creation and Adoption of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine]. *Viiskovo-naukovyi visnyk*. Vyp. 21. [In Ukrainian].

Rusnachenko, A. 1998. *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini: seredyna 1950-kh — pochatok 1990-kh rokiv* [National Liberation Movement in Ukraine: mid-1950's — Early 1990's]. Kyiv. [In Ukrainian].

Seko, Ya. 2010. Formuvania kraiovykh organizatsii Narodnogo Rukhu Ukrainy za perebudovu v zakhidnoukrainskomu regioni [Formation of Regional Organizations of the People's Movement of Ukraine for Perestroika in the Western Ukrainian Region]. *Ukraina. Natsiia. Derzhavnist*. Ivano-Frankivsk: Misto NV. P. 57–59. [In Ukrainian].

Shlemko, V. 2010. Vid Deklaratsii do ukrainskoi tsyvilizatsii [From the Declaration to Ukrainian Civilization]. In: *Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy. Istoriia pryiniatia, dokumenty, svidchenia*. Zhytomyr: Ruta. P. 135–136. [In Ukrainian].